

УКРАЇНОЦЕНТРИЗМ У ПОГЛЯДАХ С. Л. РУДНИЦЬКОГО

Рудницький Степан Львович (1877–1937) — засновник української географічної науки і географії України, геополітичного виведення прав українського народу, академік ВУАН. Народився в Перемишлі (Східна Галіція), навчався на філософському факультеті Львівського університету. Доктор філософії і дійсний член НТШ з 1901 р. Стажувався по географії і геології у Відні. З 1907 р. — приват-доцент Львівського університету, з 1914 — військовий географ при австрійському генеральному штабі. Експерт і радник уряду ЗУНР з економічних і географічних проблем. З 1921 р. перебуває в еміграції. Обіймав посаду декана географічного факультету Українського вільного університету, працював у Віденській академії експорту і світової торгівлі, Карловому університеті (Прага), Вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. У жовтні 1926 р. повернувся до України. Очолював Науково-дослідний інститут географії і картографії, кафедру географії ВУАН, Комісію краєзнавства, Музей антропології і етнографії ім. Ф. Вовка. У березні 1933-го арештований; п'ятирічний строк кримінального покарання відбував у Свірлазі, Біломорсько-Балтійському таборі «БЕТАБ» і на Соловках («СЛОН»). У період відбування покарання були підготовлені такі роботи, як «Геономія», «Ендогенна динаміка земної кори», доля яких невідома. Розстріляний за ухвалою особливої трійки НКВС Ленінградської області. Реабілітований в 1965 р.

Будучи рішучим прихильником фізіоцентризму, тобто природного напряду в географії, Рудницький одночасно виявляв чималий інтерес до антропогеографії, яка, по його класифікації, включала географію людини, географію культури, економічну і політичну географію. Усупереч російській географічній традиції, яка виходила із заборони українського етносу і української мови, Рудницький розвивав погляд на Україну як окрему антропогеографічну одиницю, безвідносно до меж, які ділили українські землі навіпл. Основні роботи «на стику» географії і суспільствознавства: «Коротка географія України» (Т. 1. — К., 1907; Т. 2. — Львів, 1914); «Ukraina und Ukrainer» («Україна і українці» (німецькою мовою) (Т. 1. — Відень, 1914; Т. 2. — Берлін, 1915); «Чому ми хочемо самостійної України» (1916, під псевдонімом — Левенко), «Україна — наш рідний край» (Львів, 1917); «До основ українського націоналізму» (2-е вид. — Відень-Прага, 1923); «Українська справа з положення політичної географії» (Берлін, 1923); «До основ українського націоналізму» (Відень, 1921), «Основи землезнавства України» (Кн. 1. — Львів, 1924; Кн. 2. — Ужгород, 1926). Крім того, в період Першої світової війни ним було видано такі роботи, як *Die Verbreitung der Ukrainier* (Розміщення українців), *Land und Volk* (Україна. Країна і народ, Відень, 1916), *L'Ukraine* (Україна, Берн).

Внеском С. Рудницького є обґрунтування ролі географічного чинника в становленні та розвитку української державності. На початку двадцятого сто-

річчя учений доводив, що Україна має всі шанси стати не тільки великою державою Європи, але й усього світу, що Україна є своєрідним мостом між цивілізованою Європою і відсталою Азією і що колоніальне положення України є ганебною плямою на тілі роду людського.

Однією з найважливіших робіт його є «Сучасна географія» (1905), в якій він заклав теоретичні, методологічні і методичні основи української географічної науки, в якій автор визначив місце географії в системі наук, обґрунтував предмет її досліджень, наявність географічних законів. Він розробив струнку структуру географічної науки.

У своїй роботі «Українська справа з положення політичної географії» він обґрунтував геополітичну сутність України. Українська справа — це оновлення і побудова української державності. На відміну від інших учених, що мають спочатку своєї наукової кар'єри погляди, пов'язані з автономією України (М. Грушевський, В. Ліпінський, Д. Донцов, М. Драгоманов і ін.), С. Рудницький, починаючи з перших своїх робіт, відстоював позицію самостійної, незалежної, суверенної держави Європи, що має бути кінцевою метою. Він обґрунтував фундаментальні принципи побудови української держави, які є основними клітинами політичної структури людської цивілізації. Це принцип єдинодержавності (мозаїчні імперії — Австро-Угорщина, Росія), класовий характер, — Радянська Росія і національний. Перші два принципи є, з погляду автора, безперспективними у зв'язку з тим, що суперечать загальновизнаному положенню про право націй на самовизначення. Тому, вважав С. Рудницький, щоб це право не стало абстракцією, необхідно, щоб національний принцип був визначальним: «не супер- або інтернаціональна держава, а саме національна держава є тією метою, до якої йде історичний розвиток двадцятого сторіччя». Виходячи з цього, він виводить перший для української справи геополітичний постулат — українська справа — це проблема нової великої національної держави Європи. У всіх своїх роботах автор по проблемах державного будівництва приділяє основну увагу корінній основі держави — українській нації і світоглядній, і організаційно-практичній основі розвитку народу — націоналізму. Саме національне, а не інтер- або супернаціональне класове або безкласове, або, як стверджують більшовики і анархісти, знищення зрештою держави взагалі.

Свої роботи він писав у період, коли слова «Україна» або «українець» звучали в Західній Європі «пустою луною». Він писав, що українці є самостійною слов'янською нацією, як поляки, росіяни, чехи або болгари. Але є вони сполученими росіянами, поляками або омонголізованими слов'янами, що обрусіли. Рудницький послідовно виступає проти реакційного характеру галичанського москвофільства, яке базується на фальшивій підставі, з його точки зору, єдності російської нації від Карпат до Камчатки.

У своїй роботі «Основи українського націоналізму» в 1921 р. він розвинув теорію нації, під якою розглядав самостійний народ, особливість природи людини, тобто був прихильником біологічного визначення нації. Біологічне розуміння нації наділяє її такими рисами, характерними для живих популяцій, як зміст якомога тривалого свого існування, здобуття додаткового приплоду. З цього

автор робить важливий в геополітичному відношенні висновок, що благополуччя і могутність народів більше залежить від біологічних, ніж економічних чинників. Тому національна біологія і біологічна політика повинні йти якщо не перед ними, то поряд із ними.

С. Рудницьким виділено п'ять ознак, які об'єднують індивідуумів у націю: 1) антропологічна расовість (своєрідна побудова і вигляд тіла); 2) самостійна мова (разом із літературою, наукою); 3) істотні історичні традиції і устремління (на політичному, суспільному полях); 4) істотна культура як матеріальна, так і духовна, і посилені культурні устремління; 5) істотна єдина національна територія, на якій була або може бути істотна національна держава.

С. Рудницький виділяє ряд істотних рис українського народу і його окремих представників по антропометричних ознаках — зріст, ширина грудей, плодючість, які є результатом впливу біологічних чинників, у тому числі і спадковості.

С. Рудницький під націоналізмом розумів прагнення до утримання цих відмінностей людської породи, яка називається народом, до набуття її оптимального існування, заповнення її нових надійних паростків — відмінностей. Початком націоналізму є усвідомлення народом своєї особливості.

Висновки, які випливають із біологічної концепції нації і націоналізму торкаються безпосередньо проблеми державності та функції нації і націоналізму у створенні державності, стосуються національної, демографічної політики держави, кількісних і якісних сторін національного розвитку.

Здоровий націоналізм, тобто націоналізм «модерного культурного народу», протистоїть хутірському або міщанському націоналізму, а з іншого боку — різного виду універсалізму, під яким розуміється ідеї, бажання і доктрини, які вважають двигуном розвитку людства не націю або націоналізм, а позанаціональні чинники — державність, класову боротьбу, релігію або боротьбу за права людини.

З точки зору С. Рудницького, універсалізм заглушили розвиток української національної ідеї та утрудняли побудову української державності. Одночасно він виступав проти українського шовінізму. Модерний націоналізм представляє кожний народ рівноправним продуктом природи та історії.

Багато рис нації пов'язано з географічним простором, територією її розміщення, природним середовищем розвитку та існування. Український народ має свою окрему територію, велику і багату, найрізноманітнішу природу і найбагатшу землю серед усіх європейських народів. Другим геополітичним постулатом ученого є виділення території як головної основи нації. До інших аспектів нації він відносив рідну сутнісну культуру, єдині історико-політичні традиції, істотні расові ознаки, власну мову, які можуть набути сили. Якщо держава створюється як національно-політичне формування, то воно повинне мати свою чітко виражену територію, яка має обкреслюватися етнічними межами нації творцем держави.

Достатньо багато уваги С. Рудницький надавав такій складній проблемі, як визначення меж України. Будучи автором праці «Коротка географія Украї-

ни» (Перший том має назву «Фізична географія», 1910 і другий — «Антропогеографія», 1914), розробив у теоретичному плані проблему формування українського геополітичного простору, заклав основи географічного українознавства і наукової антропогеографії України. Він розробив територіально-географічний аспект української державності. Проблема полягає в тому, що вона має як міжнародне, так і внутрідержавне значення, етнічні межі не мають чітких фізико-географічних меж, є певні складнощі в історичному визначенні таких меж. Найважливішим чинником є географічне розташування України. Україна охоплює північний берег Чорного моря і сягає глибоко всередину Східної Європи.

С. Рудницький відзначає, що найбільш етнографічно чітко межі визначилися тільки на Закарпатті, у Галичині, на Буковині, Холмщині, Підляшші. Ці межі є найстійкішими впродовж фактично п'ятисот років, маючи незначні переміщення не на користь України. У той же час етнографічні межі України і Бессарабії, Курщини, Воронежчини, Донеччини, на Півкавказзі і під Каспієм встали недавно, мають заплутаний шлях, численні анклави і екоклави. Він уперше накреслив теоретичний «кордон» території України. Із його точки зору, до складу території України входять: Російська Україна, Галіція, Карпатська Русь, Буковина, Крим, Кубань, частина Кавказу до західного узбережжя Каспійського моря, Чорне і Азовське моря.

До складу України входять: Підлісся, Холмщина, Українська Галіція, Угорська Русь, Українська Буковина, Волинь, Поділля, Бессарабія, Київщина, Чернігівщина, Полтава, Харківщина, Катеринославщина, Херсон, Таврія, Кубанщина, Ставропольщина, Слобожанщина, Українська Донеччина, Український Кавказ.

Вигідність зовнішніх меж України С. Рудницький розглядав із погляду можливостей захисних і комунікаційних функцій. Тому він на перше місце ставить узбережжя Чорного і Азовського морів.

Розташування України на найважливіших шляхах між Європою і Азією дає повну надію, що українська справа у війнах минулого і майбуття, або в часи миру повинна бути вирішена на українській національній ідеї.

С. Рудницький вважав, що до 20% загальної етнічної території України знаходиться за її межами. Із його точки зору, причинами такого положення є: а) усе це сталося внаслідок вільного волевиявлення українського народу; б) держави-сусіди, до складу яких ввійшли території, суцільно заселені українцями (Росія, Молдова, Польща, Білорусь). Деякі з них дотримуються у своїй внутрішній політиці закріплених міжнародними угодами норм міжнаціонального співіснування; а деякі не підтримують сепаратистські рухи і організації, направлені на відрив від України тих земель, сумніватися в українстві яких немає жодних підстав.

Усі українські землі С. Рудницький поділяє на три категорії: а) так звані «черени» (центральні); б) прикордонні (околичні); в) українські колонії в Євразії. Перші дві групи складають етнічну територію України, на якій повинна створюватися українська держава. В основу обґрунтування такого висновку закладено науковий аналіз цих груп земель, їх формування, історія розвитку, розселення українського та іншого населення, їх кількісне співвідно-

шення у так званому мінімалізмі, в якому превалює українське населення і максимальної території, в якій українське населення перемішане з населенням інших національностей. До корінної території України належать Волинь, Поділ, Київщина, Чернігівщина, Полтава, Харківщина, Катеринославщина, Херсон, Таврія. На цій території проживає від 70 до 93% українського населення, в Криму значну частину складає корінне татарське населення — до 14%, а на Волині, Поділлі, Київщині і Херсоні — єврейське — 11,8–13,2%. Якщо на мінімальній території українці складають 71,3%, а на максимальній — 71,7%, тобто у будь-якому випадку з десяти чоловік сім — українці.

В українських колоніях на Євразійському континенті, з його точки зору, проживають на Саратовщині — 6,2%, Самарщині — 4,3%, Астраханщині — 13,3%, Оренбурщині — 2,6%. До колоній він також відносить Центральну Азію від Аралу до Приіссікулля, Сибір, Далекий Схід, у тому числі в Зеленому Клину (Приамур'я, Примор'я) проживає 500 тис. українців, що складає 58,3% всього населення. Усього в Євразії, за його підрахунками, проживає 1,8 млн українців.

Українці проживають у колоніях: Астраханщині, Саратовщині, Самарщині, Оренбурщині, Томщині, Єнісейщині, Акмолінщині, Амурщині, Приморській області, у Канаді, Союзних державах Північної Америки, Бразилії, Аргентині. Загальна кількість українців досягає 42 млн чоловік.

С. Рудницький приділяв велику увагу впливу окремих природно-географічних чинників на становлення української державності, на формування території української держави, її народу, у тому числі — на її матеріальні умови, зокрема, таких чинників, як геоморфологічний (тобто вплив рівнинності на формування київсько-руської державності), геолого-тектонічний (значення викопних багатств для створення економіко-промислового потенціалу — основної бази незалежності), гідрографія (роль Чорного моря і всього північно-чорноморського Дніпровсько-Дністровського басейну як опори української державності), кліматичний (панування Росії над Україною — це не результат кліматичних особливостей першої і другої), геолого-географічні чинники — ґрунт, рослинний і тваринний світ, природні відмінності, які в сукупності є результатом усіх інших природних умов краю і основою існування і способу життя його населення. Рудницький висловив точку зору стосовно впливу ґрунту, особливо чорноземного, рослинного і тваринного світу на матеріальні основи життя українського народу, його виживання в період лихоліття і відтворення, зростання населення. Проте, як відзначає автор, це не зводило виробничу діяльність до землеробства, а в духовному плані в результаті виходила звична для хліборобських народів незначна просторість і обмеженість політичної думки українців.

З погляду С. Рудницького, український народ виник у лісовій і лісостеповій (луговій за Рудницьким), а не степовій природній зоні.

На полях і узліссях лісової смуги, на луках лугової смуги, де хліборобство створило добрі умови і спілкування не було складним, уперше згущувалося українське населення і виникли перші українські державні організми. Найбільше значення української лісової смуги полягає в тому, що вона давала

українському народу найцінніший захист упродовж цілої половини тисячоліття татарського лихоліття.

Початок формування українців сягає глибоких тисячолітніх часів углибину історії та суттєво зміщуються в просторі. У світлі цих нових даних можна стверджувати про наявність повернення українців у новітній час. Тому домагання новоросійських великодержавників не мають під собою ніяких підстав.

У процесі руху української народності на південь і південний схід здійснилося освоєння нею нової географічної реальності — Степу. Роль степової території особливо важлива для формування другої української державності — Запорізької Січі.

Приріст української території шляхом освоєння степу і вихід до Чорноморсько-Азовського узбережжя, на думку С. Рудницького, не привів до появи широкої політичної думки. У той же час виникли нові координати ментальності українського народу — помітний вплив тюркізму на населення Південно-Східної частини країни в расовому і мовно-культурному відношенні. У цьому сенсі проблема соборності України набуває не тільки традиційного тлумачення як проблема єдності її історико-етнографічних земель (Галіція, Волинь, у тому числі Слобожанщина), але й у загальногеографічному вимірюванні (Полісся, Лісостеп і степ) з островом Лісостепу в ньому — Донецьким кряжем. Це ті три кити соборності українства і його державності, в яких закладене коріння розмаїття нашої ментальності, духовної і матеріальної культури. Без якої-небудь з названих зонально географічних частин України її державне існування неможливе.

З точки зору С. Рудницького, у геополітичному розташуванні України особливо важливим є аспект Близького Сходу. Він вважає, що Україна є однією з ключових точок Близького Сходу, оскільки розташована в Північній частині Чорного моря, яке є найкоротшим шляхом для експансії великих держав Європи: в одному разі — на Балкани, а в іншому — на Закавказзя, Персію (Іран), Месопотамію, Азію. Географічне розташування віднесло Україну на віддалений Південний Схід Європи, до безпосереднього сусідства зі степами і пустелями Середньої і Центральної (Кавказ, Чорне море) — з Передньою Азією. Вплив центральноазійського сусідства на історичний рух був між усіма політико-географічними впливами для території і народу України, безумовно, найсильнішим. З самого початку історії нависає цей вплив як мор українського народу, як свідчення того, що азіатський кочовий світ цілі сторіччя «пив його живу кров». Звідси автор доходить висновку, що від політичного ослаблення, заподіяного напівтисячолітнім татарським лихоліттям, не може український народ і понині оговтатися.

Велика увага приділяється і таким експансіоністським державам, як Польща і Росія, їх взаємній боротьбі за вихід до Чорного моря. Політика польської держави проти українців була і буде завжди по суті незорою у формі рафінованої політики злагоди. Вищим власним інтересом Польщі і Європейського світу є те, щоб Польща була тільки національною державою, а вищою підпорою цієї держави може бути українська національна держава. Інакше між Великою

Польщею, яка б панувала б над Галичиною, Холмщиною, Підляшшям, Поліссям, Волинною, Київщиною, Поділлям, Білою Руссю і оновленою Росією мирне співжиття ніколи не буде можливим. Крім того, велика польська держава створює як найкращий поміст для створення в майбутньому німецько-російського союзу.

Сусідство України з Росією має, з огляду на сучасні відносини, величезне політико-географічне значення. Політико-географічний вплив Московщини був для України завжди фатальним. Тільки панування над Україною відкрило Росії дорогу до Чорного моря, Балкан, Цар-міста, тільки тривале знаходження України давало можливість думати про досягнення давніх мрій — сприйняття спадку візантійських кесарів. Українська держава, навіть якщо б вона була автономною, напівзалежною, повинна була стати перешкодою для експансивної політики Росії на Півдні і Південному Заході. У цьому криється причина політики експансії Московської держави проти українців. Вона була направлена не тільки на політику, але і на культуру й мову. С. Рудницький бачив два аспекти невігоди географічного розташування України щодо Росії — зазіхання останньої на Близький Схід і Балкани, а також природні багатства України. Ядро всього орієнтального питання головним чином в XIX ст. знаходиться на Україні, і що політико-географічне значення України для Росії полягає в тому, що Україна є великим, багатолюдним і багатим краєм на південному кордоні імперії. Природні межі Кавказу, Чорного моря, Карпат необхідні для будь-якої держави, яка хоче панувати над усім Сходом Європи, може дати тільки володіння Україною.

Позитивним, з погляду автора, є те, що в тій самій мірі, як Російська імперія просувалася політично на Південь, українська колонізація просувалася на Схід, досягла, врешті-решт, Каспію і відгородила широким буфером своєї національної території Московщину від Кавказу і від цього моста народів, який склався в «черени» Передньої Азії між трьома частинами світу. Цю обставину використовували імперські сили аж до радянського періоду і зробили все, щоб повністю ліквідувати українство на Передньому Кавказі та Кубані.

Панування над Україною дає російській світовій державі безпосереднє сусідство із Центральною Європою, де на руїнах Австро-Угорської імперії і частково самої Російської імперії створилися малі і середні держави. Їх природна боязнь російського, а на Україні і польського імперіалізму є геополітичною основою так званої Балтійсько-Понтійської федерації у складі Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі і України. Така федерація, на думку С. Рудницького, була б направлена перш за все проти Росії, бар'єром проти російського експансіонізму в Центральній і навіть Західній Європі. Таким чином, він є одним із перших авторів створення так званого Балто-Чорноморського союзу, який спрямований проти Росії або Польщі

Геополітичні кайдани, які більше ніж на три сторіччя прив'язали Україну до імперського тіла Москви, суттєво затримали розвиток Росії, заподіяли непоправний збиток народу, стимулювали створення «широкої душі» російської людини. Тому, робить висновок С. Рудницький, воля України — це свобода Росії.

Особливе місце в роботах С. Рудницького займає аналіз політико-географічного ставлення до України її віддалених сусідів другого або третього порядку, а також Сполучених Штатів Америки і Канади. Фактично вперше було обґрунтовано глобальне геополітичне бачення української справи, прагнення українського народу до державної самостійності. При цьому він ставив питання так, що вільна, незалежна і демократична Україна - це не тільки внутрішня справа українського народу, але й суттєва умова світового порядку і безпеки народів, прогресу людської цивілізації. Це «осиковий кіл» в могилу останньої імперії кінця ХХ ст.

У часи першої світової війни він висловив ідею про те, що нова українська держава в соціально-економічному аспекті не повинна пасивно орієнтуватися на провідні європейські зразки. Для того, щоб досягти фактичної соціальної, економічної і політичної рівноправності громадян, необхідно провести одержавлення засобів виробництва — землі, промислових підприємств, установ, організацій торгівлі, у тому числі з передачею їх виробникам, тим, хто на них працює у формі земельних, громадських об'єднань. Одержавлення, націоналізація землі, лісових копалин, ресурсів необхідні, з точки зору С. Рудницького, тому, що це була можливість уникнути експлуатації народних мас великим капіталом.

У своїх роботах С. Рудницький розглядав проблеми формування української держави з погляду економічної географії і географії транспорту. Основна ідея полягає в тому, що прагнення українців до створення своєї держави мають не тільки національну, але й економічну підставу, тобто економічного принципу державного будівництва. Він уважав перспективою для України розвиток народногосподарської системи як самостійної самодостатньої держави з пріоритетом зернового господарства. Він бачив самостійний промисловий розвиток для забезпечення населення необхідними товарами, щоб уникнути економічної залежності від зарубіжжя.

У світовій спільноті С. Рудницький бачив Україну, перш за все, як могутню зернову державу, житницю світу, яка може поступатися в цьому плані лише Сполученим Штатам Америки.

З точки зору С. Рудницького, майбутній Україні не потрібна ні монархія, ні буржуазно-парламентська республіка. Форма української держави повинна бути республікансько-демократичною і спиратися на тісну федерації автономних по суті самостійних українських земель. Ідея федерального устрою України в цілому має об'єктивно історичні підстави. Її реалізація повинна враховувати ступінь зрілості державності. Таким чином, С. Рудницьким було обґрунтоване геополітичне бачення зародження і становлення самостійної суверенної федеративної української держави. Він показав роль географічного чинника — території, її природно-ресурсного потенціалу, просторового розташування української землі.

Самостійна Україна повинна відповідати, з погляду С. Рудницького, таким вимогам:

- а) український народ повинен бути справжнім господарем на своїй землі;

б) головним завданням України є доведення українського хліборобства і суміжних із ним галузей людської праці до найбільшого розквіту шляхом обґрунтування поступового інтенсивного дрібного господарства по всій території України;

в) зростання знищення лісових масивів загрожує Україні великою небезпекою, тому необхідно звернути увагу на рівновагу в природі України;

г) мінеральні багатства України повинні перейти в державну власність;

д) самостійна Україна повинна опікуватися українськими промислами в тому напрямі, щоб всесторонньо покривати потреби населення України;

е) самостійна Україна повинна узяти торгівлю під серйозний нагляд, як це роблять сучасні держави. Торгівля лісом і землею повинна перебувати в руках держави і автономних чинників, щоб запобігти лісовим і земельним спекуляціям. Водні і сухопутні шляхи України мають бути проведеними таким чином, щоб узяти на себе частину світової торгівлі з Орієнтом і Індією. Для цього необхідно мати могутній флот на Чорному морі і провести водоканали від Чорного до Балтійського моря, проекти яких у зв'язку з бездарністю російського уряду не виконувалися;

є) самостійна Україна повинна підняти вагу праці над здоров'ям і міццю тіла українського народу після оновлених поміркованих всебічних планів, щоб не йти шляхом найбільш культурних сучасних держав, які дозволяють своєму народові фізично вироджуватися;

ж) самостійна Україна має створити значну військову силу. Збройні сили України повинні мати характер міліції;

з) вища освіта народу повинна бути головним лозунгом України, наука має бути безоплатною у вищих навчальних закладах і всім доступна;

и) в Україні повинна панувати необмежена толерантність стосовно віри, що наявне в США;

к) політичний устрій самостійної України повинен виражати волелюбні ідеї. Автономія об'єднань і земель не повинна перевищувати 10 000 км², бути широкою, але за наявності сильної центральної влади і сильного національного парламенту. Уся Україна повинна бути поділена на землі, тобто округи мають приблизно 10 000 кв. верст. Кожна земля повинна мати широку автономію з виборною земською радою і виборними урядниками. Україна повинна мати сильну центральну владу в Києві, в якому мають бути Головна Рада самостійної України — Центральний Сейм, виборний Гетьман — Президент Української Республіки зі своїми міністрами та іншими керівниками. Широке місцеве самоврядування дасть українському природному індивідуалізму широке поле діяльності, міцна рука державного апарата не дозволить у загальнодержавних справах розвинутися партікуляризму;

л) у суспільному устрої самостійної України усі громадяни повинні бути рівними у суспільному та економічному сенсі. Тільки тоді в Україні не буде ні пана, ні холопа. Тому головне суспільно-політичне завдання самостійної України — якомога більше вирівняти доходи за територіальною ознакою і тим самим звести до мінімуму або взагалі усунути класову боротьбу в межах України.

С. Рудницький висловив точку зору стосовно особливостей українського суспільства, що відрізняється самостійністю і незалежністю.

Він був прихильником та званої атомістичної теорії нації, коли різні соціологічні угруповання, включаючи і націю (стан, каста, клас, партія), є простою сумою людей, які їх створюють. Дефініція нації, за С. Рудницьким, звучить таким чином: «Самостійним народом, або нацією, називаємо велику або меншу групу людства (на відміну від людської породи), яка має певну суму своєрідних, собі властивих ознак, які зв'язують індивідів цієї групи в одну цілісність, до яких відносяться: 1) своєрідна побудова і структура тіла (антропологічна расовість); 2) наявність самостійної і відмінної від інших народів своєї мови; 3) рідна історія; 4) значний пласт культури як матеріальної, так і духовної; загальні культурні напрями; 5) значна цілісна національна територія, на якій або була, або є, або може бути значна національна держава».

Таких самостійних народів у світі дуже багато. Вони є по-різному великими, по-різному сильними та мають різні власні успіхи. Як душа однієї людини відрізняється від іншої, так і душа одного народу — від душі іншого. І не тільки тому важко москалю або поляку зрозуміти українця, що їх мова різна, а ще й тому, що душі цих народів відмінні.

Польські та московські вчені, письменники і політики, відзначає С. Рудницький, сотні років твердять, що ніякого українського народу немає. На цій точці поляки і москалі сходяться між собою. Проте в іншому вони розходяться. Поляки вважають, що живе над Дністром, Бугом, Дніпром, по селах народ, який говорить мовою, яка мало відрізняється від польської. Правда, він має деякі окремі звичаї, іншу ношу, співає інші пісні, як мазурський холоп з-під Вісли, і якби не його православна віра, то не було б ніякої великої різниці. І якщо з такого мужика вийде пан, урядник, вчитель або піп, то іншим він повинен бути ні ким іншим, а тільки поляком. Його рідна мова — це простий мужицький говір, говорити ним проінформованій людині немає чого, ще менше писати або друкувати. Освіченій людині, пану, необхідно говорити по-панськи, тобто по-польськи, дотримуватися панських, тобто польських звичаїв.

Московські учені й публіцисти вважають, що немає окремого українського народу, а є єдиний російський народ — від Карпат до Камчатки, що має три основні гілки — великоруську, білоруську, малоросійську, які трохи різняться між собою. Немає ніяких українців, а є лише малороси, одна з трьох складових великого російського народу. «Особливої малоросійської мови не було, немає і не може бути, це тільки говірка карпатських пастухів і свинопасів, який дійде до того, щоб освічена людина на ньому говорила або писала». Природно, що в школі, церкві, уряді не може бути місця для мужицької мови — там можна говорити тільки по-благородному. Москалі і поляки говорять більше сотні років всьому світові, що немає самостійного українського народу. Серед англійців, французів, німців, американців мало хто знає, що на світі існують якесь українці. Всі і скрізь вважають українців за якийсь привісок москалів або поляків. Ніхто не розуміє і не оцінює нашого положення, наших устремлень.

І гірше понад усе, що серед самих українців були і тепер зустрічаються такі, які не розуміють своєї національної справи. Ще більш півстоліття тому багато українців йшли за польською приманкою і ставали поляками. І тепер багато українців у Росії слухають голос московських об'єднувачів, соромляться рідної мови і культури, стають москалями.

Значну увагу С. Рудницький приділяв расовій проблемі. Відштовхуючись від того моменту, що людство ділиться на п'ять основних рас: біла, чорна, жовта, червона і бура, автор вважає такий розподіл нікудишнім, бо кожна з них має такі відмінності в побудові тіла, що важко дотримати єдності. Автор виділяє три групи рас — індоатлантичну, яка охоплює раси Європи, Передньої Азії, Північної Африки, групу рас монголоїдів, до якої належать раси решти Азії, Америки і Океанії, і групу чорних рас в Африці та австралійсько-азіатському поділі світу. Це групування є тимчасовим, бо кожна група рас охоплює вельми різні раси.

В Європі виділяються чотири основні раси. Північна (німецька) володіє високим зростом, довгастою головою, світлими очима і волоссям. Німецькі народи проживають у Британії, Скандинавії, в Північній і Середній Німеччині. Північно-східна (фінська) раса має низький зріст, є довгоголовою, зі світлими очима і волоссям. До цієї раси входять фіни, москалі, частина поляків і білорусів. Середземна морська раса має низький зріст, майже круглоголова, має темні очі та волосся, охоплює всі романські народи і південних німців. Адрійська раса має високий зріст, круглоголова з темними очима і волоссям. Охоплює всіх південних слов'ян (без болгар) і українців. Деякі антропологи вважають адрійську расу за слов'янську расу, яка, розповсюджуючись, передала народам інших рас, переважно фінській, дещо з будови свого тіла, власну мову і культуру. Такими ослов'яненими народами є чехи, полабські слов'яни, поляки, білоруси, москалі та болгары.

Сама адрійська раса не є первинною, вона утворилася в результаті змішання прадавніх рас. Український народ створює серед своїх сусідів вельми певну і самостійну расову групу. Українці мають мало расової схожості з москалями і поляками, ці два сусіди дуже схожі між собою. Тому українці є самостійним народом, а не москалі або русифіковані поляки, що колонізовані, а самостійний, з погляду раси, чого не можна сказати щодо поляків або москалів.

Деякі польські вчені та політики ошчасливили європейську публіку новою теорією про український народ. Українці не є слов'янами, а представляють суміш монгольських народів - хазар, печенігів, торків, берендеїв, чорних клобуків, татар із залишками слов'янського населення українських земель. Українці — це азійська дичина, небезпечна для європейської культури.

Антропологічна наука навпаки показує, що поляки і москалі є мішаниною слов'ян із фінами. Український народ є окремим антропологічним типом, чисто слов'янським за своїм походженням, дуже своєрідним за своєю старовиною і чистотою від яких-небудь неарійських домішок. Не турецько-татарська кров домісилася до крові українського народу, а українська кров була джерелом живої води, яка декілька сотень років пожвавила непоказний миршавий орієнтальний світ.

Український расовий тип — це високий зріст, довгі ноги, відносно короткі руки, кругла голова, простий ніс, дрібні вушні раковини, темне забарвлення волосся та очі. Безліч людей, що прийшли в Україну, українізувалися. Розчинилася в українському морі велика кількість німців, і поляків на західній межі України, багато сербів, болгар, греків, вірмен, кавказців на південній межі, безліч поляків і москалів — по всій території України. Проте, відзначає автор, типові українці мають над всіма домішками таку велику перевагу, що їх расовий тип панує на цілому просторі українських земель і лише в прикордонних областях він слабшає.

Плодючість українського народу, відзначає С. Рудницький, сприяла тому, що український народ, незважаючи на майже 500-річне татарське лихоліття, страшного польського і москальського гніту, не тільки живе тепер, але і є другим за величиною слов'янським народом Європи, займаючи шосте місце в Європі.

Проблеми української мови посідають певне місце в роботах С. Рудницького. Він послідовно захищає свою точку зору про самостійність цієї мови. Польські учені, політики і публіцисти вважали і вважають, що на Холмщині, Галіції, на Поліссі, Поділлі, або в Київському краї, — існує тільки холопський говір, як говірка польської мови, не зручний для вислову якої-небудь вищої думки, літератури або науки. Навіть за тієї доби, коли Польща не існувала як самостійна держава, коли польська мова розглядалася як холопська мова, в Галіції, де верх узяли поляки, силою сполячувався український народ.

Так само вчиняли москалі, відзначає С. Рудницький. Після укладення Переяславського договору 1654 р. царський уряд відзначив, що українці говорять мовою, відмінною від московської, побачивши в цьому небезпеку для цілісності російської держави. На основі теорії «єдності російського народу», згідно з якою є тільки єдиний російський народ від Карпат до Камчатки, що має тільки одну мову — російську, а малоруський і білоруський є тільки діалектом цієї мови. Царський уряд пригноблював українську мову, починаючи з XVII ст., врешті-решт заборонивши в 1876 р. використання української мови у пресі, що відпало саме по собі в 1905 р. І лише весна 1917 р. «зірвала пута» з української мови.

Москалі проголосили «хохляцьку» мову «діалектом карпатських пастухів і свинопасів». Вони вигнали українську мову зі школи, церкви, уряду, публічного життя, просто закривши 30-мільйонному населенню рот. Навіть в Галіцію, яка не зазнавала московського панування, заглянуло московське об'єднання, де створилася староруська або москвофільська партія. Суміш української та російської мов почали іменувати «язичеє».

С. Рудницький розглядав мову як зовнішню ознаку народності та одночасно найзручніший вираз духу народу та можливість підйому самостійного духовного поступу. Недолік обізнаності та освіченості в рідній мові унеможливає будь-який розвиток українського народу на економічному полі, позначається на політико-народному світогляді українців. Тому С. Рудницький доходить висновку, що рідна мова — це не тільки символ єдності народу, а основний показник рівня політичного і культурного розвитку. Українська мова така ж

самостійна, як і московська або польська, а не який-небудь діалект. Тим паче, що Петербурзька академія наук, підкреслює автор, визнала в 1905 р., що московська і українська мова — це дві рівноцінні мови.

У той же час С. Рудницький підкреслює, що колись усі слов'яни Східної Європи користувалися однією мовою, проте з часом зі стародавньої давньоруської, праслов'янської мови через тисячу років виникло три мови — московська, білоруська і українська. Ще в XI столітті була наявною значна різниця між мовою київських і суздальських книг, а в XVII столітті москалі прийшли на Україну як чужомовний народ.

З того часу різниця в мовах постійно збільшувалася з того моменту, коли москалі створили свою російську літературну мову на основі змішання московських говорів з чужими словами.

С. Рудницький у своїх роботах відзначав, що український народ відрізняється від сусідніх народів не тільки з погляду будови тіла і мови, але й самостійної історії. За тисячу років було три різні групи племен. До південної групи належали поляни, мешканці півночі, тиверці, уличі, древліани, бужани, дуліби, які проживали на нинішній території України. Північно-західна група, що включає кривичів і дреговичів, стала предком білорусів. Група племен, що проживає на північному сході (радимичі і в'ятичі), стала предком сучасних москалів (за словами Нестора літописця, вони називалися «ляцькими племенами»). Ці племена були дикими і суворими, змішалися з сусідніми чудськими племенами — муромами, вепсами, мешчерою, мордвою і т.д., дали початок змішаному слов'янсько-фінському народу москалів, або великоросів.

Навкруги Києва виросла руська держава, яка панувала на території, на якій зараз живе білоруський і український народи. Вона змушена була воювати з предками нинішніх москалів, дала їм державний порядок, своїх князів, християнську віру і загальну назву «Русь». Стара Київська держава є початком української історичної традиції, вона було українською, бо український народ його заснував і утримував. Варязькі дружини були лише найманою частиною озброєної сили.

С. Рудницький відзначає, що за княжих часів почали виявлятися основні прикмети прадавнього українського політичного світогляду. Основою була повна рівноправність усіх громадян, виборне управління. Основним джерелом влади було віче — загальне зібрання всього суспільства, що збиралося за необхідності, ухвалювало, що необхідно робити, вибирало людей, які мали виконувати ці ухвали. Княжий пристрій, набравши великої сили, придушив суспільний устрій, проте останній не піддавався і постійно брав гору. Тому не могли великі київські князі утримати цілісність та єдність держави. Після Володимира Великого і Ярослава Мудрого розпалася староруська держава на безліч княжих наділів. В надільних князівствах сила суспільного устрою і боярства стала ще більшою, отже на українських землях влада князів була вкрай обмеженою.

С. Рудницький зазначає, що в результаті татарського нападу прийшов занепад Київської держави і центр української державності перемістився на захід,

у Галицько-Волинське князівство, яке, за словами автора, «могло б ще сотню років встояти проти татар, але все-таки вимушено було загинути». С. Рудницький відзначає, що основним наслідком татарського лихоліття було знищення життєвої сили України, тоді як решта народів за її плечима могла рости. Таким чином вирости Москва, Литва і Польща. Татарське господарювання, вірними поданими якого були московські князі, дозволило їм підім'яти під свою владу менших князів, зокрема, тверських, рязанських, і закласти основи Московської держави, яка стала поступово збирати російські землі. Татарський вплив, вважає автор, відштовхнув москалів від українців, також далася взнаки деспотія князів, потім — царів, які ще більше покріпачили народ, скривили його душу у сфері обожнювання деспотії. Литва і Польща, які були в більш вигідних умовах, після падіння Галицько-Волинського князівства поступово завоювали Україну, на підставі Люблінської унії 1569 р. розділили Україну. Литві відійшло Підлісся і Полісся, а все інше — полякам. І якщо в Литовській державі українцям жилося непереливки, то польське лихоліття було дещо меншим, ніж татарське. Проте польська держава була дуже слабкою, щоб проковтнути Україну і її народ. У той же час татарське лихоліття не зменшилося у зв'язку з польським, а навпаки, польське приєдналося до останнього. Польський гніт значною мірою здійснював свій тиск на українських вельмож і шляхту. Ті з них, хто не хотів втратити майно, переходив в католицизм і ставав поляком. Пригноблення українського народу йшло в основному на релігійному і суспільному полі. Українська православна віра, яка відповідно до переконань того часу, була основою народності, стала предметом особливих гонитв. Польський уряд намагався також перекласти всіх українців на польську віру, для чого була задумана церковна унія української церкви з Римом — Берестейська унія 1596 р. Однак у цілому ця спроба не увінчалася успіхом, оскільки більшість українців залишилася при колишній вірі. З другого боку, привернуті до католицької церкви не перестали бути українцями. Навпаки, вважає С. Рудницький, саме уніатська церква стала самою національною церквою, а по ходу омосковлення православної церкви стала єдиною церквою, що має український характер. Україна для Польщі була на зразок заморської колонії для інших держав. Польща нічого не дала їй окрім гніту релігійного, суспільного і національного. З тієї миті і виросла прірва між українським і польським народом, яка і до цього дня існує і постійно збільшується.

За тих часів в Україні з'явився чинник, який додав історичному розвитку України нового імпульсу - Запорізька Січ. Основою козацької організації була рівність громадян в політичних і суспільних правах, влада належала загальній раді, виконавча влада зосереджувалася в руках обраних осіб, хоча і вона також обмежувалася контролем з боку суспільства. В той же час під час війни кошовий отаман мав таку владу, якої не мав жоден володар Європи. Польська і Московська держави були заклятими ворогами українського козацтва. Проте воно змогло захистити Україну від татарських набігів, ставши військом-міліцією українського народу і основою нової державної організації. Особлива увага в роботах С. Рудницького надається проблемі доби Богдана Хмельницького, який

своєрідно його оцінював. Хмельницький поставив перед собою завдання звільнити всю українську землю в її етнографічних межах від ярма чужоземців, побудувати самостійну Українську державу. Основу Гетьманської держави склала козацька організація. В той же час положення молодого держави було незавидним. Спроби Хмельницького порозумітися з татарами, Польщею, Турками, Молдавією, Семигородом, шведами не увінчалися успіхом. Виходом з такого становища був Переяславський договір 1654 р., згідно з яким Україна входила в унію з Московською державою, мала повну автономію і козацький устрій і мала право самостійно укладати угоди з іноземними державами.

Переяславський договір у літературі оцінюється неоднозначно. Існують погляди, що Хмельницький припустився великої помилки. С. Рудницький вважає, що Хмельницький хотів тільки тимчасово знайти опору, щоб надалі добути Україні повну самостійність. Проте в період здійснення таких спроб Хмельницький помер, а Москва почала відразу похід на знищення України. Тому С. Рудницький доходить висновку, що не Переяславський мир був нещастям для України, а несподівана смерть Хмельницького.

Москва, використавши неспроможність спадкоємців Хмельницького, внесла розлад в українське суспільство, нацькувавши один на одного різні його верстви, потроху обмежувала українську автономію. Гетьман Виговський вийшов з московського підданства і в 1658 р. уклав з Польщею унію в Гадячі, на підставі якої Україні повинна була бути надана повна автономія. Проте Польща не виконала положень цього документа. На підставі Андрусівського миру 1667 р. Україна була поділена між Москвою і Польщею, якій відійшла Правобережна Україна. Невдало закінчилися і спроби гетьмана Дорошенка об'єднати всю Україну за допомогою Туреччини. Проте похід Туреччини на Польщу сприяв тому, що народ масово став переселятися на Лівобережну Україну. Тому на Правобережній Україні українська державність загинула, а на Лівобережній вона протрималася фактично ще сто років. Спроба гетьмана Мазепи видертися з-під влади Москви за допомогою шведського короля Карла XII не була підтримана народом і більшістю вищих прошарків. Шведи, підкреслює С. Рудницький, спізналися на Україну. У нещасній Полтавській битві 1709 р. москалі перемогли шведів і українців. Це спричинило знищення Петром I Запорізької Січі і ліквідацію автономії України. Таким чином, пише С. Рудницький, Росія за півтора сторіччя знищила Українську державу, те ж саме вона зробила і з Польщею, після розділу якої в 1772–1795 рр. отримала всю українську землю, за винятком Галіції і Буковини. Автор вважає, що українці були в культурному відношенні значно вище, ніж москалі, тому сильно і гордо поглядали на некультурну Москву. Московський уряд запрошував українських учених в Московщину, де вони сприяли розвитку місцевої культури, з другого боку, він виступив проти будь-яких особливостей в Україні в мові, церкві, звичаях і т. д. Вже в 1680 р. була заборонена українська церковна література, в 1720 р. — заборонено друкувати українські книги взагалі, українські школи були закриті, що сприяло культурному занепаду. Московською також була ліквідована православна українська церква, віддавши її спочатку під владу московського патрі-

арха, а потім — самого Святого Синоду, тобто під владу царя; Православна церква стала зброєю помосковлення українського народу. Московський уряд знищив також уніатську церкву, яка була національно-українською і сприяла відособленню українців від москалів. Політика обрусіння сприяла тому, як відзначає С. Рудницький, що значна частина українських землевласників, безліч інших станів покинула свою мову, культуру і стала москалями.

С. Рудницький висвітлює деякі спроби звільнитися від Москви. Так у 1791 р. під час виникнення загрози війни між Росією і Пруссією, посланець Капніст їздив до Берліна для того, щоб умовити прусського короля на війну з Росією і для звільнення України. Подібні посланці були у Франції, проте в цілому ці спроби не вдалися. Деякі надії на послаблення гніту поклалися на короткий період царювання Павла I, під час війни 1812 р., польського повстання 1831 р.

Основне принципове положення полягало в тому, що С. Рудницький вважав, що без національного розвитку будь-який соціально-політичний розвиток неможливий. Так він відзначає, що створення декількох українських партій, зокрема Української революційної партії, не призвело до успіху, а Столипін встиг прибрати таких українофілів з Думи. Революція 1905 р. не принесла українському народу фактично нічого. Єдиним досягненням, відзначає автор, було те, що Указ 1876 р. після революції не виконувався.

Значно краще жилося українському народу в Австро-Угорській імперії, особливо в період 1772–1775 рр., коли український народ досяг рівності з іншими народами. Проте коли німецько-австрійське управління помінялося на польське, положення українців значно погіршилося. Не Австрія, а поляки пригноблювали український народ.

С. Рудницький виступає проти створеної москалями і поляками думки, що український народ є некультурним і напівдиким. Він уважав, що людська культура українського народу стоїть незрівнянно вище від культури поляків, білорусів, москалів, румунів, угорців або словаків. Українська людська культура — це пракультура чисто хліборобного народу. На жаль, відзначає автор, значно гірше справи з культурою української інтелігенції, вона зазнає польського і московського впливу, замість того, щоб спиратися на серйозну основу української протонародної культури і доповнити її західноєвропейськими зразками. Серед інтелігентних українців більшість є культурними поляками або москалями, які говорять і думають по-українськи. У цьому автор вбачає причину сумнівного стану цілості українського народу. Перш за все, губиться на таких культурних коливаннях української інтелігенції матеріальна культура України. Автор підкреслює бездарність польської і московської культури, в порівнянні з культурою Західної Європи. Прикладом цього може послужити негативний вплив російської культури в багатій Україні та Сибіру, в порівнянні з тим, як вплинула німецька культура на бідну Німеччину.

Польська і московська наука, щоправда, відзначає С. Рудницький, стоїть вище за молоду українську науку, проте їй далеко до західноєвропейської. Вони поверхневі, неметодичні, розраховані на зовнішній ефект, повні пропусків, несистематичні, їх дух є чужим для українців. Тому автор доходить висновку, що

культура поляків і москалів не просто зайва, а ще й вельми шкідлива. Тому для надійного розвитку української культури необхідно шукати зразки поруч із західноєвропейськими народами, а не запозичувати у напівкультурних сусідів.

Тому, на думку С. Рудницького, усі основи самостійного народу мають разом з усіма своїми підсовами — це загальне відчуття, цей постійний плебіцит, який продовжуючись день за днем, створює націю, це велике суспільство, яке спирається на свідомість наявних і майбутніх, це суспільство, що спирається на згоду і образно виказаному бажанні далі продовжувати співіснування.

Первинною тезою політологічної концепції ученого була ідея беззастережного визначення права кожної нації на самостійне рішення питань свого національно-державного існування. Інтернаціональним державам, у тому числі і СРСР, він пророкував недовгий строк життя. Тільки самостійна соборна Українська держава, вважав С. Рудницький, є або може бути значною національною державою. Екстраполюючи цю дефініцію (яка, до речі, розумілася неоднозначно навіть у рамках національно-державного напрямку в українській політичній думці, до якої належав С. Рудницький) на українську дійсність, він стверджував, що українці, на відміну від росіян і білорусів, є «антропологічним самостійним плем'ям», яке належить до динарського (адриатичного) антропологічного типу. Характерними рисами української національної вдачі він вважав гуманність, автономізм, народоправство, вільнотумне прагнення до правди і справедливості, мрійливий ідеалізм. Українцям, за С. Рудницьким, властивий асоціативний дух, схильність до товариства, проте українська громада корінним чином відмінна від російської общини. Ставлячись з пієтетом до російської культури, наголошуючи на високому ступені її розвитку, навчав, він вважав, що українці повинні дистанціюватися від неї, оскільки вона заражає їх «згубним національним індіферентизмом».

С. Рудницький глибоко аналізував феномен націоналізму, застерігав проти його спрощених оцінок, з природно-географічних позицій, він вважав, що націоналізм є напрямом думок, слів або справ одиниці або групи в руслі надійного, корисливого для даної нації розвитку. Автор виступав проти «сентиментально-плаксивих» трактувань націоналізму; неприйнятних ним і «чужорідної» політики «на зразок польсько-румунської концепції отамана Петлюри», з якої зрештою вийшла теорія Д. Донцова. У розумінні С. Рудницького щось лише тоді варте практичного націоналізму, коли спирається на розуміння української справи як світової, а також — наукове вивчення української історико-політичної традиції. Цей практичний націоналізм повинен включати турботу про гігієну життя народу, ведення доцільної демографічної політики, розвиток української ідеї. Тому запропоновані С. Рудницьким рецепти «оздоровлення нації» виявилися далеко не бездоганними, оскільки значною мірою будувалися на основі євгеніки, суперечливих «комбінаціях за расовими, менш вартісними елементами» і т. п.

Значна частина політологічної спадщини С. Рудницького містить думки і прогнози щодо місця і ролі України в Європі. Будучи по суті фундатором національної політичної географії, учений вважав, що від статусу України зрештою

залежить, чи зможе забезпечити собі Європа стабільний розвиток, або в її центрі виникне «нове грізне вогнище майбутніх політичних і міжнародних конфліктів». Невирішеність українського питання, підкреслював він, постійно підтримує напруженість в російсько-польських відносинах. На цій підставі С. Рудницький передбачав можливість німецько-російського союзу і новий розподіл Польщі, а також прогнозував можливість серйозних ускладнень в долі Чехословаччини.

Переконанням С. Рудницького було те, що приклад самостійної України може показати миру дорогу до вирішення головних політичних і соціальних проблем сучасності на різних рівнях. Він був послідовним прихильником самостійності України, визначив її кордони, запропонував варіант державного устрою майбутньої держави, окреслив основні напрями політичної діяльності цієї держави фактично по всіх основних проблемах її існування, передбачаючи багато аспектів самостійності України ще на початку ХХ ст.

УДК 340.12:316.3

В. О. Корнієнко

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Громадянське суспільство виникає насамперед як західноєвропейське суспільство. Воно виникло на відповідних етапах суспільного розвитку як певний його стан, спосіб існування і функціонує як суспільство західного типу. При цьому слід пам'ятати, що громадянське суспільство характерне і для неєвропейських соціумів — латиноамериканських, східних, пострадянських. Формувалося воно там не внаслідок історичної еволюції, не знизу, як в Західній Європі, а здебільшого згори, за участю держави. Однак за своєю сутністю, за деякими винятками, історичними, національними тощо, воно є близьким до західного. Тому розгортання і функціонування громадянського суспільства в Україні як зустрічний рух двох складових — суспільства і держави передбачає, перш за все, прийняття і освоєння західних стандартів, норм і цінностей в житті, праці, поведінці, політичній культурі. Звичайно, з урахуванням національних особливостей і традицій, власної історії [1].

Розуміння сутності громадянського суспільства слід вести від тієї інтегральної якості, яка вирізняє його з-поміж інших інституцій. Це можна зробити шляхом виокремлення поняття, яким є «громадянин», член громади. Адже громадянське суспільство, перш за все, — суспільство вільних громадян, а не просто підданих держави. Це співтовариство зрілих громадян, які самі спільно визначають свою долю.

Головною ознакою громадянина є легальний статус його як повноправного члена суспільства з відповідною сукупністю прав і свобод, які, власне, і роблять особу громадянином. Говорити про громадянське суспільство можна лише з часу